

Ростислав Балабан

ЯКІСТЬ НАРОДОВЛАДДЯ В УКРАЇНІ

Розглядається ситуація, що склалася на сьогодні в українському електораті. Аналізується стан народовладдя, доводиться його відсутність в українському суспільстві; наводяться причини, що зумовлюють це. Доводиться думка, що варіант розвитку можливий через еволюцію соціальної стратифікації, тобто зміни соціальної структури, яка можлива за рахунок розвитку реальної економіки.

Ключові слова: фасадна демократія, народовладдя, самоврядування, політична система.

Balaban R. Quality of democracy in Ukraine. Situation which was folded for today in the Ukrainian electorate is examined. The state of democracy, there its absence in Ukrainian society is analysed; reasons which predetermine it are pointed. The idea, that the variant of development is possible through the evolution of social stratification, that changes of social structure which is possible due to development of the real economy is proved.

Key words: facade democracy, democracy, self-government, political system.

Розкриваючи зміст запропонованої теми, будемо використовувати терміни «електорат» та «електоральні настрої» як найбільш влучні для визначення загалу виборців. Інші визначення – суспільні настрої, громадські настрої та інші акцентують увагу на певній додатковій специфіці, що позначає зв'язок з державою, громадянством, громадянським суспільством і передбачає розгляд взаємозалежностей додаткових соціальних механізмів. Максимально оголений механізм від додаткових умовностей, що зосереджений виключно на виборі, – це електорат і електоральні настрої.

Український електорат виявляє унікальну специфіку: у своєму загалі він демократично орієнтований, але прагне «господаря і сильної руки». Це свідчить про наявність

рівновеликих, але діаметрально протилежних векторів. Причому до них належать не різні групи виборців, що поділяло б електорат, скажімо, навпіл, а маса, готова підтримати і демократичний спосіб, і авторитарний. Дуалістичність настроїв була помічена, коли вперше (1998 р.) була введена змішана система виборів до Верховної Ради України й виявилось, що в окремих округах виборці водночас голосували за підприємця в мажоритарному окрузі та його антипода – комуніста в багатомандатному окрузі. За свідченням соціологів, готовність одночасної підтримки взаємоспростовуючих ідеологій чи сил виявляє доволі помітний прошарок електорату: з прихильників комуністичної течії 37% готові підтримати соціалістів, а 4% – капіталістів, з лав соціал-демократичної течії готові підтримати 9% комуністів і 16% капіталістів [1]. Причому треба розуміти, що в поняття «капіталізму» можуть вкладатися найрізноманітніші уявлення і зміст.

За достовірності нашої тези про некатегоричність ідеологічних орієнтирів це означає, що для українського електорату є інші чинники, які стають визначальними. Це підтверджує і той факт, що передвиборчі програми, в тому числі опонентів, переважно споріднені і принципово не відрізняються, а це означає, що масовий виборець не орієнтується на ідеологеми.

Окремі політичні сили з більш вираженою ідеологією мали банки виборців. Свого часу до них належали НРУ, КПУ, СоцПУ. На сьогодні маємо ситуацію, за якої «старі» партії через низку причин втратили свої рейтингові статуси, а їхні виборці «перетекли» до інших орієнтирів. Із «старих» політичних партій з актуалізованою ідеологією залишилася КПУ, як така, що самостійно перемагає і входить до парламенту, в тому числі на останніх виборах 2012 р. КПУ отримала 13,18 % [2]. Безумовно, в підтримці КПУ закладена і ностальгія, і провальність наявних реформ, і певні протестні настрої, але не можна не зважати й на те, що «влада» зацікавлена в збереженні електоральної «страшилки» як опозиції. Свого часу на президентських виборах (другий термін) Л. Кучми була розіграна така карта, що краще Л. Кучма,

ніж комуніст. Така електоральна «страшилка» максимально нівелювала реальну опозицію, стимулюючи і підтримуючи комуністичного кандидата на президентських перегонах. Ефемерність опозиційності КПУ підтверджує й аналіз її виборчого списку, який здійснив М. Томенко у 1998 р., вказавши, що домінуючий склад – це представники великого капіталу, державних підприємств, які, по суті, не можуть бути в опозиції. Зрештою, псевдоопозиційність набула підтвердження в 2012 р. одностайною підтримкою щодо Прем'єра комуністами «партії влади».

Ідеологічно опозиційний НРУ, який належить до «старих» партій і свого часу мав потужний банк виборців, сьогодні фактично нівельований. Його разом з іншими традиційно демократичними силами експлуатують під час створення коаліцій та передвиборчих об'єднань.

Слід відзначити, що на політичній палітрі з'являлися партійні зірки, які сходили з небосхилу. Тобто політичним класом створювалися структури (бренди), які пропонувалися виборцю, який їх підтримував. Такими були НДП, СДПУ(о), «Наша Україна», Сильна Україна.

НДП була похідною від демократичних сил, які умовно виступали проти «влади», але незабаром ця партія трансформувалася в «партію влади», а пізніше втратила свої рейтинги; СДПУ(о), як партія, що все більше і більше ставала «партією влади», зійшла з політичного олімпу. НУ як опозиційний проект з перемогою Президента у 2004 р. стала формально «партією влади» і протягом чотирьох років втратила електоральну підтримку; проект СУ позиціонувався як альтернатива, як щодо старих провладних (помаранчевих), так і нових провладних (блакитних) сил. Але, злившись з Партією регіонів, вона зникла.

Ці приклади свідчать, що електорат майже системно голосує проти «влади». Тут може бути дві причини. Перша, як традиційні анархічні настрої, відголос козацької вольниці або хутірської відособленості без культу державності, а отже, і влади, яка її уособлює. Друга причина – це те, що політичний клас як «влада» не демонструє реальних реформаторських проектів, а часто постає як інструмент індивідуального збагачення.

Треба відзначити, що соціологи помічають кілька типів політичної культури в українському електораті: 1) активно-демократичний – 16,7%; 2) пасивно-демократичний – 50,7%; 3) активно-тоталітарний – 5,9%; пасивно-тоталітарний – 26,7% [3].

На парламентських виборах в Україні 2012 р. виборцями продемонстрована підтримка опозиційних сил. У ряді округів кандидати від опозиції перемагали зі значно меншою фінансовою підтримкою власної виборчої кампанії у кандидатів та значними грошовими витратами. Опозиційний імідж на парламентських виборах мали ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», Удар. Думається, що вододіл тут також має не ідеологічний характер, а визначається через ставлення до влади.

Партійно політичний пасьянс 2012 р. мав такий вигляд:

1. Партія регіонів – 30 %.
2. ВО «Батьківщина» – 25,54 %.
3. Удар – 13,96 %.
4. КПУ – 13,18 %.
5. ВО «Свобода» – 10,44 %.
6. Україна, вперед – 1,58 %.
7. Наша Україна – 1,11 %.
8. Партія Олега Ляшка – 1,08 %.

Інші політичні суб'єкти здобули менше 1 %.

Електорат не обговорює реформаторські ідеї, ідеологеми, а дотримується позиції на зразок спортивних змагань – вболіваємо за цю команду, бо вона «наша», інших обґрунтувань не потрібно.

Якщо звернутися, наприклад, до дискусійного поля виборців Ізраїлю, можна побачити, що політичні опоненти демонструють бюджети, а обговорення стосується вибору варіанта однієї політичної сили (так, одна акцентує на необхідності стримання інфляції і економії, інша – на важливості відпустити інфляційні процеси для пожвавлення економіки). В Іспанії виборці орієнтуються на дискусію про викуп захоплених громадян у сомалійських піратів за державний кошт (пропонує одна політична сила) чи за кошт судовласника. Що ми маємо в Україні?

Бюджет не обговорюється і не є електоральним подразником, так само, як і захоплені моряки в тому самому Сомалі.

Український електорат голосує за принципом «наш – не наш» або «свій – чужий».

В інформаційному полі 2012 – початку 2013 р. експлуатуються такі теми:

1. Мовна. Пріоритети російської – української мов. Дещо нівельована.

2. Газова. Ціна на газ, договір з Росією, висока ціна через контракт, підписаний Ю. Тимошенко.

3. Політв'язні. Ув'язнення, суди, нові кримінальні справи щодо Ю. Тимошенко. Меншою мірою про політв'язня Ю. Луценка.

4. Президент В. Янукович. Розкіш маєтків, концентрація влади.

Ці політичні теми є «мирними» і можуть експлуатуватись як завгодно довго. Скажімо, мовна тема експлуатується більше 20 років. Але реалії такі, що провладний політичний клас не помічає латентне збідніння і накопичення негативних електоральних настроїв, які можуть реалізуватись як у виборі, так і в бунті.

Сьогодні склалася ситуація, що нагадує постріл «Аврори» в Росії перед 1917 р. або підвищення тарифів на телефонні розмови і газ у Киргизстані перед революцією 2010 р. В Україні теж можливий соціальний вибух. Песимістів такого розвитку подій можна застерегти тим, що напередодні революції 1917 р. її майбутні вожді говорили, що революція в Росії ближчим часом неможлива. В Україні традиційна недовіра до влади стимулюється невдалою пропагандою, нібито влада збільшує соціальні виплати і т.д., чого не помічає виборець, але чує про це від Прем'єра від «влади» М. Азарова. Інформація про розкіш маєтків Президента, про стрімке збагачення сина Президента, про маєток у Швейцарії сина прем'єра М. Азарова, про гігантське збагачення Р. Ахметова в бідній країні з депресивною економікою є лакмусом і стимулятором накопичення негативу. Лишається питання: що може стати детонатором у такій ситуації? На нашу думку, детонатором може стати випадкова банальна

ситуація. У Тунісі перед арабською революцією, що знесла ряд режимів, детонатором стало самоспалення малого підприємця, який тривалий час не міг оформити дозвіл на торгову точку. Зауважимо, що в Україні малий і середній бізнес стоїть роками в чергах на оформлення дозвільних документів санстанцій, пожежників, адміністрацій, ГАСКу, і цього нібито не помітно, нібито не обговорюється, нібито існує «єдине дозвільне вікно».

Цікава риса українського електорату – формально активна участь у виборах, але фактично відразу після них виявляється недовіра як до обраних інституцій, так і до влади в цілому.

Виборець часто покладає власні сподівання на кандидата, а згодом на депутата. Звісно, що вони не виправдовуються, а звідси – незадоволення. Власні сподівання виборець має здобувати власними зусиллями, а за кандидата голосувати за аналізом голосування, законопроектів і т.д. До цього виборець не готовий. Очевидно, й тому, що недостатньо розвинуте експертне середовище, яке доносило б квінтесенцію політичних процесів. Хоча знову ж, вітчизняний виборець не голосує за результатами інформації. У ЗМІ з'являються факти, які не спростовуються і могли б бути достатніми для відмови від голосування та підтримки кандидатів чи політичних сил. Наприклад, представники усіх фракцій від комуністів до НУ і до Партії регіонів отримали безкоштовні квартири [4]. Це переважно заможні люди, які писали заяву про складну матеріальну ситуацію, а отже, обманювали. Український виборець не аналізує предмет голосування і навіть заочне або фальсифіковане голосування його не бентежить. Не виключно, що вітчизняний виборець не артикулює це, але інформація відкладається негативним сприйняттям політичних інститутів.

Вибори часто сприймаються електоратом як можливість виявити протестні настрої, реалізувати право вибору, політичної участі, наявні й очікування на можливість заробити. Останнє – це розмови або очікування винагороди, тобто «підкупу».

Інколи спрацьовує модель О. Мороза «беріть від усіх, а голосуйте по совісті». Але це також підтверджує відсутність пропаганди проти підкупу як принципово недопустимого явища.

Що ж є домінуючим в акті голосування для українського виборця, чи отримує він демократію, реалізує право участі, чи відбувається народовладдя?

Термін «народовладдя» може сприйматися більшою мірою як популістський, аніж науково-практичний. При цьому фактично за всіх політичних устоїв (від тоталітарних до демократичних) можновладці звертаються до ідей народовладдя.

Відомий досвід СРСР, де ідея народовладдя була піднесена в ранг культу і вся політична система базувалася на принципах виборності і народовладдя. Інший приклад наших часів – лівійська джамахірія, де відкидаються вибори, партії і таке інше, проголошуючи натомість ідею прямого народовладдя. До принципів народовладдя звертається Швейцарія – країна референдумів. Зрештою, США проголошують себе оплотом демократії, що має на увазі народовладдя. Навіть у назвах ряду країн наявна ознака проголошення вектора народовладдя, зокрема, Китайська Народна Республіка, де «республіка» означає виборність влади, а «народна» підкреслює певну її якість. До речі, свого часу була проголошена Українська Народна Республіка, що назвою теж говорила про народну владу. У принципі, в назві УРСР (Українська Радянська Соціалістична Республіка) теж відображається ідея рад як елемент народовладдя.

Ідея народовладдя відкидається, хіба що, в ортодоксальних абсолютних монархіях, де влада визнається лише за монархом і то з інтерпретацією, що суверен діє (править) заради свої підданих, тобто свого народу.

У цьому контексті сучасна Україна не заперечує свого прагнення до демократичного устрою як прийнятної форми політичного облаштування. Україна має всі формальні ознаки соціальної народної республіки з місцевим (народним) самоврядуванням, загальним рівним виборчим правом.

Партії, обрані до Верховної Ради України, як мінімум проголошують, що діють від імені народу і є його представниками. Нещодавно використовувався навіть слоган «народний Президент», підкреслюючи значимість народу і певну якість управління при Президентові В. Ющенку. Щоправда його наступник В. Янукович уже не використовує таке визначення, але однозначно не буде використовуватися термін «не народний», так чи інакше маючи на увазі, що влада є народною.

Незважаючи на наявність усіх формальних інститутів для здійснення народовладдя, українські реалії демонструють прірву між реальною демократією; ми навіть не маємо на увазі – ідеальну модель і те, що є в наявності. У цьому й полягає український парадокс.

З одного боку, наявні місцеві органи влади, місцеві ради; наявна законодавча база, ратифікована Європейська хартія місцевого самоврядування і т. ін. Але, з іншого боку, ми можемо констатувати, що місцеве самоврядування не ефективно, тобто не працює. Якщо ми маємо позитивні приклади місцевого управління, то вони переважно завдячують харизмі місцевого лідера, а не роботі системи.

Влада на різних рівнях, як обрана так і призначена, не те що не представляє народ, а навіть якісно не обслуговує його потреби. Представництво у Верховній Раді вже давно визнане як представництво фінансово-промислових груп і кланів, що не пов'язані із суспільством. Насправді в Україні маємо деформовану політичну систему, в якій відповідні державні органи та інститути вже не виконують покладених на них функцій. Представницькі органи різних рівнів перестали навіть номінально представляти народні інтереси, вони комерціалізувались і паралельно стали клубним інститутом захисту корпоративних інтересів, причому під корпораціями маються на увазі не соціальні мережі, а саме комерційні структури і псевдокомерційні, які існують лише за рахунок доступу до влади.

Виконавчі органи всіх рівнів працюють у режимі «все заборонено, але ...», при цьому процедурно гальмуючи

різнопланові ініціативи, в тому числі розвиток малого і середнього бізнесу.

З іншого боку, місцеві органи влади як виконавчі комітети (адміністрації), так і ради є заложниками. Місцеві бюджети не мають наповнення для вирішення поточних питань, а тим більше здійснення розвитку регіону. При цьому обрана влада намагається виглядати достойно в очах споживацького виборця, а тому йде на незаконні оборудки. Виручений зиск йде приватним особам, а частково на певні поліпшення, як-то паркан, освітлення, ремонт тощо. Така модель набрала обертів і учасники зацікавлені в її збереженні.

Певні ознаки, які говорять про якість влади, бачимо навіть, коли Президент (або Прем'єр) перевіряє (дивиться) якість будівництва мостів і доріг, що не є його прямою функцією і теж відповідає моделі ручного управління з царем батюшкою, який розбереться і наведе порядок. Але цього не відбудеться, оскільки до приїзду «батюшки» все вимивається і вичищається, міліція наводить порядок і навіть на цінниках на ярмарках пишуть задекларовані ціни, які, звісно, не відповідають реаліям.

Уже стало класикою, що дороги слідування високопосадовців роблять якісними, прибраними й освітленими. Відповідно, вони і бачать такою Україну, проїжджаючи, наприклад, від вул. Банкової до своєї оселі. Навіть взимку передусім прибираються дороги, дотичні до містечкових керівників. Усе це – ознаки ручного управління, тобто «я знаю і вирішу», замість створення системи, за якої на дорогу буде кластися асфальт, вона прибиратиметься й освітлюватиметься, незалежно від того, мешкає поруч Президент чи спікер.

Свого часу «ручне управління» було закладене з метою розв'язання питань народного господарства, соціальних проблем тощо. Воно чинилося «народною владою», яка повалила монарха. Тоді (в радянський період) перші особи особисто перевіряли й об'єкти, й якість, високо цінувалася, що керівник знає, що відбувається на місцях. Цінувалася, коли перший секретар парткому рано-вранці йшов пішки і дивився, як прокидається місто чи район

і до наради вже знав якісь нюанси. У той час керівник відповідав за все, навіть за врожай.

Ще в 1990-х рр. поява перших осіб у громадських місцях автоматично забезпечувала (підтверджувала) їм рейтинг.

Сьогодні ситуація змінилася. Багато хто з чиновників обріс охоронцями, створивши власну зону комфорту в маєтку і кабінеті. Сучасне «ручне управління» чиниться формально для покращення абстрактного блага і реально з врахуванням особистих інтересів. Доступ громадської ініціативи, як прояв інтересів? обмежений. Відсутнє поле комунікацій між народом і владою. Можна сказати, що вкрай обмеженою територією комунікацій є кілька комунікаційних інкубаторів у вигляді телепередач. Причому представники еліти там спілкуються між собою, що не заміняє широку площину обміну інформації ініціатив і потреб.

Більше того, партійні вибори ліквідували громадські приймальні, а з ними «розчинилися» приймальні депутатів Верховної Ради, хоча на папері вони наявні. Хоча б у період виборчої кампанії кандидат як майбутній носій влади спілкувався з народними масами, отримуючи певний пакет інформації. Комунікації в останніх кампаніях перетворилися на такий варіант «бігборд-народ», за якого народ читає слоган з бігборда, написаного політ-технологом, котрий вважає, що він є актуальним на даний час. (Змішані парламентські вибори 2012 р. відновили інститут публічних громадських приймалень народних депутатів.)

Таким чином, принцип народовладдя системно відсутній у політичній системі України. Політичний і суспільний устрій скоріше відповідають стільниковій моделі, в якій не тільки еліта, політичний клас, бізнес ховаються у власні стільники, а й пересічні громадяни створюють власну зону комфорту, часто обмежену квартирою.

Ми як дослідники маємо відповісти про статус і місце народу, який все ж присутній під час здійснення влади, виборчого процесу й обрання, прочитання політичних слоганів і споглядання баталій. Громадяни віддзеркалюють «свою» політичну владу, також формують власну зону комфорту в межах помешкання. Територія суспільного,

там де має проявлятися народовладдя (самоврядування), лишається занедбаною. Спільні незначні зусилля можуть привести до помітних результатів. Але виявляється найскладнішим організуватися і вчинити спільно дії. Тому часто низку дрібних питань, з яких насправді і складається життя, місцева громада покладає на центральну владу, як писалося вище – на «царя-батюшку».

Зазвичай центральна влада не здатна в повному обсязі і в потрібному місці виконати всі «дрібні питання». Тим більше з рухом коштів від центрального апарату до низового (там, де буде виконуватися «дрібне питання») відбувається фінансування низки ланок цього шляху, тобто державного апарату. Як наслідок, система стає зацікавленою у збільшенні ланок влади, тобто розростання бюрократичного апарату. Прагнучи контролю і ефективного використання, виникають контролюючі органи і інстанції, в тому числі контролюючі органи над контролюючими. Як бачимо, в цьому ланцюгу випадає кінцева ланка, а саме – виконання «дрібного питання». Більше того, його собівартість стає неконкурентно високою. Не виключено, що ефективнішим було б пряме фінансування іноземної компанії з іноземним персоналом для виконання «дрібного питання», без утримання гігантського вітчизняного держапарату.

Як мінімум, ми хочемо показати два принципи управління і показати всю абсурдність української моделі. Відомо, що Україна зазнавала стихійного лиха, зокрема, повінь у Карпатах. Держава фінансувала роботи з їх усунення, а політична влада прагнула продемонструвати масштабну роботу. На місце стихійного лиха звозилася найкраща техніка і масштабно демонструвалася. Проте обсяги робіт були неадекватні витраченим коштам. Місцева громада не задоволена і не брала участі в ліквідації в межах цього фінансування, але при цьому учасники державного апарату зацікавлені в такому фінансуванні. А після завершення «проекту» продовжилися роботи контролюючих органів, які все одно потребують утримання і фінансування.

Інший варіант управління демонструє Японія, яка після стихійного лиха – цунамі 2011 р. приймає рішення і видає через центробанк гігантську суму на кредити громадянам під менш ніж 1% річних. Ці громадяни за власної ініціативи відновлюють інфраструктуру, з часом повертають кошти, а «проект» не потребує надмірних перевірок.

Це діаметрально протилежні принципи здійснення управління. І в першому, і другому варіанті задіяна держава, але другий приклад демонструє механізм залучення громадської участі та ініціативи.

Ми вперше говоримо, що українське суспільство не готове до здійснення народовладдя. Йдеться не про глобальний чи лозунговий рівень, а про конкретну дрібну місцеву роботу. Сподіваючись на самоосвіту чи просвітництво, потрібно розуміти, що це важливо і потрібне, але потребуватиме тривалого часу. Зміна законодавчої бази, повноважень, регламентацій і так далі – не змінить суті існуючої системи.

Що ж стосується народовладдя, то ми його розуміємо як адекватну реакцію «влади» на запити суспільства, а з іншого боку, адекватну реакцію суспільства на дії «влади». Причому це має відбуватися не як боротьба непримиренних сил, а як взаємодія частин одного організму.

В Україні ситуація не схожа ані на антагонізм, ані на співпрацю суспільства і влади. Скоріше схожість на автономні стільники.

Разом з тим, в Україні сьогодні створилися ідеальні умови для здійснення реформ. Суспільство не реагує ані на відсутність реформ, ані на їх низьку якість. Вченим важко відповісти, чому ж еліта не прагне здійснити позитивні зміни. Нам уявляється низка причин:

1. Сучасна еліта відбулася завдяки капіталам, які виникли саме через деформованість державної політичної, економічної системи. Тому вона є заручником природи своїх капіталів. Наведення порядку означало б боротьбу «власників» зі своїми капіталами, зрештою, їх послаблення або знищення.

2. Еліта не відчуває себе відповідальною за суспільство – відсутня політична традиція і школа виховання.

3. Представники еліти не мають відповідних амбіцій для здійснення успішного державно-суспільного проекту. Поки що успішні проекти обмежуються приватними статками, демонстрацією розкоші, рідше – фінансуванням рідних селищ, будівництвом соціальних об'єктів без зміни системи.

4. Еліта ладна створити зону комфорту поза Україною, що і відбувається, в тому числі шляхом збереження активів (капіталів) за кордоном.

5. Суспільство не має системних виражених прагнень. Немає інститутів громадянського суспільства, які б накопичували й артикулювали такі ініціативи. Поки-що суспільні прагнення перебувають в аморфній формі – «щоб усе було добре».

За таких умов суспільство не довіряє державним і політичним інститутам. «Влада» робить вигляд, що працює на благо суспільства. При цьому місце для народо-владдя відсутнє.

Насправді ми маємо олігархічну систему влади, за якої участь у «владі» або створює, або захищає наявні капітали. Принципово, що природа походження капіталів – від деформації державних функцій. Причому на місцевому рівні віддзеркалюється загальнодержавна модель, своєрідне удільне князівство. В цьому «князівстві» немає потреби здійснювати народо-владдя, адже у «князя» і так все добре.

Що ж стосується різнобарвності політичних партій і нібито представництва відмінних ідеологічних концепцій, то потрібно розуміти, що в Україні класичних партій немає, а натомість наявні політичні проекти. Останні, як ми розуміємо, хоча не маємо публічних підтверджень, фінансуються через різні структури, але від кількох фінансово-політичних кланів (груп). Саме боротьба між цими «групами» за Україну, як донора їх ресурсів, призводить до острахів і виведення капіталів за межі України.

Що ж потрібно робити чи чого очікувати? Чи можна сучасній українській олігархії зробити людське обличчя, як колись говорили про капіталізм з людським обличчям?

1. Сценарій «консервація моделі». Він у принципі нині наявний. Існуюча модель виробила систему самозбереження. У ній практично всі зацікавлені, в тому числі суспільство, яке намагається вибудувувати приватне життя так, щоб до нього не втручалися, маючи низький поріг вимог комфорту. При цьому – не довіряти державі і десь її обходити. За умови сталого збереження без колапсів сценарій передбачатиме поступальне, хоча і уповільнене, збільшення середнього класу незалежно від сприяння чи протидії, а виходячи з логіки саморозвитку. Важливо було б здійснити легалізацію капіталів і сприяти комфортному поверненню їх в Україну, що стимулювало б вітчизняну економіку. Великі або, як ми їх визначали, дикі капітали породжували б бізнес ініціативи, тобто реальний економічний сектор, чим змінювали б свою природу, а відповідно, мотивацію і поведінку власників.

2. Сценарій «норманський». Розуміючи хибність і сплундрованість наявної економічної і політичної системи, віддати в управління значимі сектори. Варіант мало-ймовірний, оскільки матиме супротив існуючих фінансово-політичних кланів.

3. Сценарій революційний гіпотетично можливий, але до системних змін не призведе. Він забезпечить нищення одних кланів і просування інших, тобто перерозподіл, що означатиме вихід на стартову позицію.

4. Сценарій реформаторський, скоріше за все буде маскуванням або популізмом, працюючи на реальне самозбереження наявної системи.

Парадокс полягає в тому, що всі все знають. Визнаємо що так не правильно і так далі не можна. Знаємо, як це зробити, і при цьому системних змін не відбувається.

---

1. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії: [монографія] / В. І. Бортніков. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. універ. ім. Лесі Українки, 2007. – С. 359.

2. Вибори 2012. Результати голосування // Українська правда / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravda.com.ua/articles/2012/10/29/6975859/

3. Щербак М. Соціально-класові характеристики політичної культури в Україні: досвід застосування соціологічного тесту «Типи політичної культури» / М. Щербак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 157.

4. Депутати попередніх скликань отримали безкоштовно більше 800 квартир у Києві. // Українська правда / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravda.com.ua/news/2012/12/21/6980206/